IL-MALTI

QARI LI TOHROĠ *IL-GHAQDA TAL-KITTIEBA TAL-MALTI*

MARZU 1948

IL-JEDD TAL-LSIEN MALTI

FTIT huma dawk l-ilsna li biex laħqu telgħu t-turġiet tal-ħajja letterarja għaddew minn baħar hekk imqalleb daqs il-Lsien Malti. Il-Lsien Malti biex l-ewwelnett jilbes il-libsa tal-lsien miktub iltaqa' ma' bosta xkiel u tweġħir li żammewh għal mijiet ta' snin barra l-bieb ta' dawk l-ilsna l-oħra illi l-poplu Malti kellu jitgħallem biex jista' jitqies bħala poplu ċivilizzat. Ir-raġuni li għaliha l-Lsien Malti dam ma laħaq il-grad ta' lsien letterarju għal mijiet ta' snin wara ilsna oħra tal-kontinent u ta' artijiet ġirien tiegħu kienu etnografiċi, lingwistiċi, kommerċjali u fuq kollox politiċi.

L-istorja tal-Gżejjer ta' Malta, qabel u wara l-waqgħa ta' l-Imperu Ruman sakemm Malta waqgħet taħt in-Normanni, tinsab midfuna fi dlamijiet suwed li fihom ebda xaqq ta' dawl ma nifed li sata' qatt jagħtina l-inqas ħjiel ta' razza u lsien. Sata' jkun li l-istess mewġiet ta' nies ġodda tħalltu u xorbu lil ta' qabilhom u mad-demm tħallat u nxorob ukoll l-ilsien li bih minn żmien il-Feniċi u l-Kartaġiniżi kienu jitkellmu niesna mat-tbexbix taż-żminijiet storiċi bħalma ġara fl-ixtut ta' minn tarf is-Surija sa tarf il-kosta ta' l-Affrika ta' Fuq. U kif il-lsien Lhudi kien inxorob mill-ħakma Aramajka u kif il-Puniku kien intefa mill-arti u l-klassiċiżmu elleniku u l-Latin iddakkar minn dan u ma ħelisx mill-influwenza tal-letteratura tiegħu u kif fl-aħħarnett il-Latin kellu, bħalma ġralu l-Lhudi, jinxtorob fil-bidu taż-Żminijiet tan-Nofs mill-Provenzal u mid-djaletti ta' l-Ilsna Romanzi, fosthom l-iktar fl-Italja, mid-djaletti Taljani u Sqallin, u kif ukoll l-Anglu-Sassoni kellu, mad-drawwiet tal-ħajja Normanna, jiddakkar ukoll mit-terminoloġija tan-Normanni li għandha sehem mhux ħażin fil-lessiku Ingliż, hekk ukoll il-Malti-Puniku kellu, mill-waqgħa ta' l-Imperu Roman jinxtorob jew jinħakem bl-influwenza politika, ekonomika, kommerċjali jew etnografika ta' dawk il-ġnus li kienu jiggvernaw dawn il-Gżejjer jew kellhom x'jaqsmu magħhom.

Fost il-fdalijiet li baqgħu sħaħ fl-egħruq tagħhom huma dawk ta' l-ilsien li l-lum insejħulu bl-isem tal-Lsien Malti. Jekk dawn

humiex il-fdalijiet ta' l-ewwel saff ta' lsienna l-qadim li tħallat u nxtorob minn ilsien ieħor sieħbu, bħall-Għarbi fi żmien il-ħakma Għarbija, jew huma fdalijiet ta' l-istess Lsien Għarbi, aħna ma nafux sewwa. Sew jekk wieħed jew l-ieħor, il-lum il-lsien li nitkellmu bih huwa l-ilsien Malti, u, bħala l-lsien li bqajna nitħaddtu bih, għandna nikkultivawh bħalma nazzjonijiet oħra jikkultivaw tagħhom bla ma joqogħdu jħarsu mil-liema nisel ġej u kif maż-żmien kellu jitħallat u jieħu s-sura tal-lsien volgari miktub u fl-aħħarnett is-sura ta' lsien letterarju.

Il-Malti, għandna nistqarruh b'wiċċna minn quddiem, huwa l-uniku lsien semitiku fl-Ewropa, mitkellem minn nies ta' razza mediterranea ewropea. Naraw li l-ilsien ta' ġnus oħra, imħabba l-kondizzjonijiet politiċi u ekonomiċi li fih insab pajjiżhom minn żmien għal ieħor u t-taħlit ta' razez oħra ma' demmhom, tbiddel fl-inflessjonijiet morfoloġiċi, it-terminoloġija tiegħu żdiedet bi kliem ta' dawk in-nies li ħakmuhom jew tħalltu fid-demm magħhom u, wara żmien, ilsienhom intgħaġen f'sura ġdida, li wara mijiet ta' snin, bl-influwenza tal-letteratura ta' ilsna barranin qaribhom jew ta' nies ġirien tagħhom deher imżejjen b'letteratura li biha sata' joqgħod ma' dawk ta' nazzjonijiet oħra b'ċiviltà letterarja tagħhom.

*Dak it-tibdil morfoloġiku, lessikali u sintattiku li għaddew minnu l-ilsna ewropej, nistgħu ngħidu li għadda minnu wkoll il-lsien Malti, iżda dan ma satax ikollu l-isvilupp letterarju hekk malajr u hekk kbir bħall-ilsna l-oħra ta' l-Ewropa u dana mħabba ċ-ċirkustanzi etnografiċi u storiċi. Fil-waqt li ilsna oħra tħalltu u ntgħaġnu ma' ilsna oħra ta' demm qarib bħat-Taljan u l-Franċiż mil-Latin u l-ilsna Romanzi kollha mil-*langue d'Oc *u* l-langue d'Oïl *(Provenzal, Spanjol, ecc.), il-Malti, biex ikabbar il-vokabolarju tiegħu komuni u tekniku, kellu jissellef minn ilsna Ewropej li mhumiex qaribu u b'hekk infatam mill-isvilupp semitiku tal-Lsien Għarbi li tista' tgħid huwa wieħed mill-ftit fergħat taz-zokk il-kbir tal-Lsien Semitiku li baqa' jgħix. Ġara għalhekk li taħt il-ħakma ta' nazzjonijiet Ewropej il-Malti minn żmien il-bidu taż-Żminijiet tan-Nofs sa madwar mitt sena ilu qatt ma kien imgħallem fl-iskejjel u t-tagħlim tiegħu kien għall-ewwel u għal bosta snin imqanżaħ u dlonk imwarrab bħala tagħlim ta' ebda fejda, u tagħlim ta' lsien mingħajr alfabet u grammatika.*

Minn żmien De Soldanis, li kien l-ewwel wieħed li hareġ Grammatika Maltija taħt l-isem ta' Lingua Punica presentemente usata dai Maltesi, ecc. *(1750), mingħajr ma ngħoddu dawk il-ftit ta' qabel li tagħhom għad għandna xi manuskritti (versi, prietki, ecc.), inħolqu mal-35 alfabet, u, ħlief xi tnejn, ma seħħux għal żmien twil. L-oħrajn mietu f'qasir żmien u bosta minnhom fin-nieqa.*

Fost l-ilsna mgħallmin fl-iskejjel u użati fl-attijiet notarili, fil-Qrati u fl-amministrazzjoni, li kienu l-Latin, it-Taljan-Sqalli, u dan l-aħħar it-Taljan u minn xi 135 'l hawn l-Ingliż, il-Malti kien, tista' tgħid, il-Germuda tad-dar. Kulħadd iwarrbu, kulħadd iħares lejh bl-ikrah, kulħadd jistħi jikteb bih u saħansitra jitkellem bih fl-ambjenti burokratiċi u leġislativi u, bħal Germuda tal-ħrafa, ħutu minn omm oħra, imżejnin bl-isbaħ ilbies, kienu xeħtuh fil-kċina u ħallewh b'libsa maħmuġa u mċarrta f'rokna tad-dar. Iżda l-jedd tal-lsien Malti f'dar missieru, bil-ġhież tiegħu li wiret mit-twelid f'dawn il-gżejjer, fl-aħħar wasal waqtu. Wara ħafna taqlib ta' fortuna, dan l-imċewlaħ ta' Malti li qatt ma seta' jseħħlu li jidħol u jogqħod għas-seħħ fl-iskejjel u jibni letteratura, sab min jifdih u jerfagħlu ġichu. Bis-saħħa tal-moviment laborista li qam wara l-Gwerra l-Kbira mat-twettiq tal-jeddijiet Kostituzzjonali tal-pajjiż, kienet xegħlet ukoll qalb il-proletarjat tal-Gżira l-ħajra li tingħaqad, fost il-Kittieba tal-Malti, xirka li taħseb biex lill-kitba Maltija tagħtiha sura ta' ortografija waħda u tal-lsien letterarju, u din, malli twaqqfet, fetħet it-trieq biex fl-aħħarnett il-Malti jiġi magħruf bħala lsien ta' tagħlim fl-Iskejjel, fl-Università, u bħala lsien uffiċjali fil-pubblikazzjonijiet tal-Gvern, fl-Attijiet Notarili u fil-Proċeduri Leġislativi.

Il-ħuġġieġa li xegħlet f'daqqa bit-twaqqif tal-Malti bħala lsien miktub tal-poplu u għall-poplu mill-moviment tal-proletarjat għad-drittijiet ċivili tiegħu fl-amministrazzjoni kostituzzjonali tal-pajjiż kienet donnha li tnisslet minn dik il-ġamra nar li kienet ilha taqbad b'nar bati taħt l-irmied fil-qalb maltija minn dawk iż-żmenijiet bikrija tal-Kunsill Popolari taż-Żminijiet tan-Nofs, meta 'l hawn u 'l hinn kien instama' xi leħen mill-kotra tal-mastranzi jitlob li fil-Kunsill flok bl-Isqalli-Taljan it-taħdit isir bil-Malti, jiġifieri bi Lsien il-Poplu.

Sa mill-1912, fil-ġurnal "Il-Habib", li tista' tgħid kien l-ewwel organu ta' l-ewwel kittieba tal-Għaqda—ġurnal maħruġ mid-

*Dar ta' l-*Unione Cattolica *u tax-Xirka Operaja ta' San Ġużepp— kienu bdew jidhru kontribuzzjonijiet ta' proża u poeżija Maltija b'xejra letterarja sabiħa. Id-Direttur ta' dak il-ġurnal kien Ġużè Muscat Azzopardi, il-magħruf rumanzier u poeta Malti, li kien dik il-ħabta wieħed mill-ixjeħ fost il-kittieba tal-Malti, u wieħed minn xi tliet fergħat li kienu baqgħu jgħixu miż-żokk il-kbir ta' sħabu l-kittieba. Fl-1920, wara l-mewġ tal-Gwerra l-Kbira li kienet felġet il-ħajja letterarja tal-pajjiż, mas-sejħa li xxandret fil-ġurnali biex titwaqqaf kitba soda u sħiħa tal-letteratura Maltija, kienet instemgħet ukoll dik tal-moviment laborista li fost il-programm tal-missjoni politika tiegħu kellu dik li jdaħħal il-Malti fl-Iskejjel, fil-Qrati u fl-Attijiet Notarili. Fit-twettiq ta' dan il-programm popolari kellha sehem kbir, bil-ħidma tagħha, il-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti, li b'danakollu żammet ruħha mifruda minn kull skop politiku li bih, bil-qawmien tal-Malti u t-twaqqif tiegħu fl-Iskejjel u fil-Qrati jinqered xi lsien ieħor. Nistgħu ngħidu, iżda, illi l-Għaqda qatt ma kellha dan il-ħsieb u dana stqarritu kemm-il darba bil-kitba tagħha u b'għemilha, għaliex hija taf illi t-tagħlim kulturali ta' ilsna oħra ewropej, huma x'inhuma u, l-aktar dawk li magħhom kellna rabta storika u tradizzjonali, għal raġunijiet etnografiċi, politiċi u kommerċjali, flok li jfaqqru lsienna, fil-letteratura tiegħu, jistgħu biss ikabbruh u jżejnuh b'dak l-ilbies li bih il-lum jixraqlu jidher fost il-ġnus ċivilizzati. U dana narawh mill-kitba kotrana u mirquma tal-kittieba tagħha, ibda minn dik ta' dawk il-kittieba li kienu l-ewlenin fost il-membri xjuħ tal-Għaqda, li kellhom kultura letterarja ta' ilsna ewropej, jiġifieri romanzi, li biha tgħallmu u żejnu moħħom fuq il-bank ta' l-iskejjel qodma tagħna.*

U l-Għaqda dejjem baqgħet miexja lejn triéqtha bla ma ħarset 'l hawn jew 'l hinn biex togħġob il-partiti politiċi. Dan l-organu tal-Għaqda "Il-Malti" għoddu għalaq 23 sena ta' ħajja letterarja (ħajja twila li s'issa ebda xirka oħra letterarja Maltija ma kellha l-ħila tgħixha). Ma' tul dan iż-żmien dan l-organu qatt ma waqaf mill-ħidma tiegħu, u, għalkemm 'l hawn u 'l hinn sab min ifixklu u jheddu, hu qatt ma qies u lá t-tfixkil u lanqas it-teħdid u baqa' dejjem jaqdef u jaqsam il-baħar imqalleb ta' xortih. Il-Għaqda qatt ma ndaħlet biex teqred it-tagħlim jew il-kultura ta' ebda lsien, għax bħalma fissirna, sabet il-fejda tagħha fihom, iżda lanqas imbagħad ma ħamlet li jfixkluha jew jeqerduha

u ħambqet u xammret, bħalma kien dmir tagħha li taqbeż għall-jeddijiet tagħha — għall-jedd tal-lsien Malti, għall-inqas bħala lsien li għandu jkun miktub grammatikalment u letterarjament.

Il-Għaqda sabet għedewwa u ħbieb ukoll. Nistgħu ngħidu iktar ħbieb milli għedewwa. L-akbar għedewwa li kellha kienu dejjem u għadhom iktarx dawk li fiha jaraw il-għul jew aħjar il-għadu ta' l-ilsien tal-koltura tradizzjonali tagħna—ta' dik il-koltura lingwistika li twieldet fostna mis-seklu erbatax u baqgħet tgħix tajjeb sas-seklu Dsatax sakemm għal raġunijiet burokratiċi, amministrativi u forsi wkoll ekonomiċi, u, fl-aħħarnett legali, kellu jidħol u jaħkem fostna bħala lsien uffiċjali u istruttiv l-Ilsien Ingliż li hu l-ilsien ta' l-Imperu li taħt il-Bandiera tiegħu Malta qiegħda tgħix il-ħajja ta' risq kolonjali, strateġiku, ċivili u ekonomiku tagħha. B'danakollu ebda lsien li bih konna dari nitgħallmu u, li l-lum jista' jiswielna, għadu ma nqered, u lanqas nittamaw li jinqered sew bit-tixrid tat-tagħlim ta' l-ilsien ta' l-Imperu jew tal-Malti, u, bħalma nixtiequ r-risq lill-Malti, nixtiquh ukoll lil dawk l-ilsna kolha li minnhom nistgħu nistgħallu sew il-ġid edukativ kemm il-ġid ekonomiku tal-pajjiż.

Il-fehmiet tal-Għaqda minn dejjem kienu safja u mill-bidu tagħha sal-lum dejjem baqgħet sejra lejn trieqtha bi ħsieb wieħed: Il-progress tal-Malti bħala Lsien Miktub, *u fuq hekk il-Malti, nerġgħu ngħiduh, għandu l-jedd tiegħu, jedd li hu għajjur għalih, bla ma jippretendi li jindaħal f'dak ta' ilsna oħra.*

X'għadda mill-Għaqda mit-twelid tagħha sal-lum u kif is-sistema tal-kitba tagħna huwa l-lum magħruf mill-Gvern hija storja li kulħadd jafha. Il-jedd tal-Malti bħala lsien uffiċjali fil-proċeduri u attijiet legali u lsien ta' tagħlim fl-skejjel sew elementari kemm sekondarji, u saħansitra fl-Università, kien magħruf u mwettaq mill-Gvern ukoll minn qabel ma reġgħet ġietna l-Kostituzzjoni l-ġdida. U jekk qatt kien jew hawn Gvern Kostituzzjonali li sata' jew jista' jgħożż il-ħidma u l-valur tal-Għaqda huwa l-Gvern tal-Haddiema li fih hemm l-istorja tat-twelid tal-Għaqda meta flimkien mal-moviment Laborista għad-drittijiet Kostituzzjonali tal-pajjiż kien ukoll inbeda l-moviment tal-Malti għad-drittijiet tiegħu bħala lsien miktub.
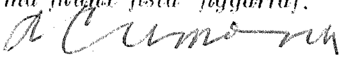
Iż-żerniq tal-ħajja kostituzzjonali tal-lum għall-ilsien Malti jidher sabiħ. B'riħet il-Gvern il-ġdid il-Malti beda dieħel ukoll fil-kitba amministrativa, u 'l quddiem nittamaw li jitqiegħed fuq qiebla hekk soda li minn fuqha ma jkunx jista' jiġġarraf.